

УДК 347.965.43

О.М. ПЕРУНОВА, канд. юрид. наук, Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ОЗНАКИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ АКТИВ-ДОКУМЕНТІВ З ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ

Ключові слова: документування, цивільне судочинство, категорії: «форма» і «зміст», стадія, процесуальні акти-документи, письмова процесуальна форма, ознаки процесуального акта-документа

Згідно ст.1 ЦПК України, завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Слід зазначити, що теорії актив-документів з цивільних справ приділяється увага у роботах відомих вчених-процесуалістів та практиків: В.А. Кройтора, В.М. Горшеньова, В.В. Комарова, М.М. Ясинка, А.В. Коржа, Н.А. Чечиної, Ю.І. Мельникова, А.Ф. Шебанова, В.В. Лазарева, В.Н. Шпилева та ін. Усі зазначені автори у тій чи іншій мірі в дослідженнях торкаються питань процесуальних актив-документів з цивільних справ. Тим не менш, потребує більш ґрунтовного змісту аналіз сутності процесуальних актив-документів з цивільних справ – з'ясувати, як стадія судового процесу впливає на складання того чи іншого процесуального акта-документа; що собою охоплює термін «документування» та сутність категорій матеріалістичної діалектики, як процесуальна «форма» і «зміст»; сформулювати поняття письмової форми акта-документа, що і є метою статті.

Так, цивільний процес, як передбачений законом порядок розгляду і вирішення цивільних справ, характеризується, перш за все, стадійністю [1, с.3]. В.М. Горшеньов зазначає,

що послідовність здійснення повноважень забезпечується процесуальними стадіями і відображає сучасну характеристику організаційної діяльності. Професійність розгляду здійснюється у процесуальному судочинстві і відображає, в свою чергу, характеристику організаційної діяльності за предметною позначкою [2, с.17].

Але, як зазначає В.В. Комаров, регламентація процесуальної діяльності не обмежується тільки визначенням загального порядку цивільного судочинства за самостійними стадіями. Особливість правового регулювання цивільних процесуальних відносин полягає і в тому, що правовій регламентації підлягає кожна окрема процесуальна дія суду, який здійснює правосуддя, кожна процесуальна дія учасника цивільного процесу (позивача, відповідача, свідків тощо). Цивільне процесуальне законодавство передбачає, які процесуальні дії в цивільному процесі допускаються, яка послідовність здійснення процесуальних дій суб'єктами процесуальної діяльності, а також обов'язкове документальне їх оформлення у відповідних процесуальних актах-документах (рішеннях, протоколах тощо) [3, с.18].

Механізм стадійного руху цивільної справи, взаємозв'язку процесуальних дій суб'єктів цивільної справи, взаємозв'язку процесуальних дій суб'єктів процесуальної діяльності та їх документальне оформлення складає цивільний процес (цивільне судочинство) як встановлений законом порядок розгляду і вирішення цивільних справ [4, с.18].

Сам процес складання документів у науці визначається як документування. Це регламентований процес запису інформації на папері чи іншому технічному носіїві, реалізація якого забезпечує йому юридичну силу, здійснюється за певними правилами, встановленими правовими актами.

Документування, технічне чи письмове, має на меті закріплення усіх дій, які виконані в судовому засіданні саме в усній формі, бо процесуальна усність без її фіксування не має

можливості в такій формі абстрагуватись, накопичуватись та зберігатись впродовж тривалого часу. Це дозволяє забезпечити контроль вищим судом за додержанням усієї процесуальної форми та процесуальних дій судів нижчого рівня у ході розгляду ними цивільних справ [5, с.10].

Документування в цивільному судочинстві охоплює всі аспекти судової діяльності. Документи, як правило, мають установлені вимоги щодо їх укладення та оформлення і створюються за певними нормативними зразками.

Так, на думку А.В. Корж, вимоги до самого документа можна кваліфікувати за правовими, мовними, логічними і технічними ознаками [6, с.21]. Правові вимоги виявляються в тому, що документ видає повноважний орган чи особа відповідно до їх компетенції; він повинен відповідати чинному законодавству і директивним вказівкам керівних органів; має бути достовірним і відповідати завданням конкретного керівництва, тобто базуватися на фактах і містити конкретні пропозиції або вказівки; має відповідати своєму призначенню і укладатися за встановленою формою; бути бездоганно відредагованим та оформленим.

Належне оформлення, зберігання, обґрунтування, правомірна видача, законна сила юридичного документа – це неодмінні умови, які забезпечують законність і правопорядок у суспільстві, стабільність і захист громадських інтересів і прав громадян, нарешті, продуктивну діяльність органів держави.

У системі категорій матеріалістичної діалектики категорії «зміст» і «форма» утворюють той вихідний початок, без з'ясування якого неможливе пізнання жодних явищ об'єктивної дійсності. Є очевидним те, що без аналізу цих категорій у їх певному викладенні до зазначеного правового явища, яке закріплюється притаманним саме йому процесуальним актом-документом, неможливо пізнати ступінь їх необхідності і обумовленості, соці-

альну сутність і цінність, призначення і перспективи розвитку цивільних процесуальних актів-документів. Слід зазначити, що ці категорії мають усі властивості загальних категорій матеріалістичної діалектики, а у досліджуваній нами сфері виступають як вираження загальних і специфічних умов цивільно-процесуального регулювання.

Отже, насамперед, розглянемо такий важливий аспект у процесуальному акті-документі, як вираження його процесуальної форми. Процесуальна форма, яка пронизує судочинство з цивільних справ, є не формальністю, якою можна зневажити, а законодавчо встановленим засобом здійснення правосуддя, тому суворе її дотримання, юридичне обґрунтування, кваліфіковане укладання цивільно-процесуальних документів становить одну з основних умов, яка забезпечує законність судової документації. Процесуальна форма сприяє послідовності і системі тих дій, які складають судочинство та стадії цивільного процесу.

Стадія – це етап, частина судочинства, яка є системою процесуальних дій, метою якої є близька процесуальна ціль [7, с.432].

Актуальним залишається вдосконалення письмової процесуальної форми документів, її вимог, які є тим необхідним матеріалом, що широко використовується як в юридичній науці, так і в практиці. Вимогам процесуального документа у цивільному процесі приділяється особлива увага. Система вимог, які створюють безпосередній зміст процесуальної форми, і, відповідно, її елементи знаходять своє закріплення у нормах цивільного процесуального права і таким чином одержують своє офіційне нормативне закріплення. При цьому слід вказати, що завданням аналізу усієї різноманітності процесуальних актів-документів з цивільних справ є об'єктивна оцінка з метою вдосконалення і конструктивної зміни форми та змісту кожного процесуального акта-документа за своїм функціональним призначенням.

Н.О. Чечина під процесуальною формою розуміє сукупність встановлених і санкціонованих законом правил, які регламентують порядок здійснення правосуддя, порядок діяльності кожного, хто бере участь у процесі [8, с.24–25]. Вона ж зазначає, що характер і особливості процесуальної, як і іншої, форми визначаються тим змістом, який втілений у цю форму. Процесуальна форма є формою судової діяльності і відносин, які виникають із цієї діяльності, оскільки її особливості визначаються змістом діяльності суду. Разом із тим, аналіз особливостей процесуальної форми дозволяє повністю розкрити зміст і специфіку судової діяльності.

Процесуальна форма є правовою формою державної діяльності, специфічним її різновидом. Особливості і проблеми викладення не можуть розглядатися без зв'язку з завданнями процесу, його змістом. Зміст є цілеспрямованою системою дій, в яких він існує, і відносин, які складаються у процесі їх здійснення.

Таким чином, очевидним є те, що процесуальна форма невідривно зв'язана зі змістом. Без аналізу цих категорій в їх конкретному застосуванні до певного правового явища неможливо пізнати ступінь його необхідності і обумовленості, соціальну сутність і цінність, призначення і перспективи розвитку.

Відносно (загальної) категорії змісту, то її у певній мірі розглянули вчені-теоретики теорії держави і права Ю.І. Мельников, О.Ф. Шебанов, В.В. Лазарєв. На жаль, науковці з цивілістики у своїх працях не приділяли належної уваги поняттю категорії змісту.

Ю.І. Мельников стверджував, що зміст процесу є «життя» матеріального закону, тобто його реалізація, здійснення у поведінці учасників суспільних відносин [9, с.8].

Вчений вказує на те, що під категорією «зміст» слід розуміти склад усіх елементів об'єкта, єдність його якостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей і тенденції розвитку. Під категорією «форма» слід розуміти спосіб внутрішнього і зовнішнього ви-

раження змісту і їх взаємодію, тип і структуру змісту. Не може існувати зміст поза формою, без якої його «неможливо бачити». І, навпаки, форма неможлива поза змістом, оскільки форма є «формами живого, реального змісту, зв'язаних невідривно змістом». Діалектика змісту і форми полягає не тільки у їх взаємному зв'язку і обумовленості, але і в притаманному кожному явищу специфічному змісті і формі [9, с.9]. З цією точкою зору не можна не погодитись, оскільки кожний зміст, у даному випадку зміст процесуального документа, має своє, тільки йому притаманне значення, отже, і форма вираження кожного процесуального акта-документа є різною, що не заважає цим категоріям знаходитись у єдності. Ю.І. Мельников вказує на зв'язок між матеріальним і процесуальним правом, існування матеріального права вимагає свого виразу у зазначеній формі, яка не може існувати як реальність без змісту. У тих випадках, коли реалізація норм тієї чи іншої галузі матеріального права вимагає правозастосовчої діяльності, виникає необхідність у певних специфічних процесуальних формах їх реалізації, закріплених процесуальним правом. Суб'єктивні права, юридичні обов'язки, порядок їх реалізації самі по собі не є «життєздатними» у тому випадку, коли учасники суспільних відносин вступили у юридичний зв'язок між собою, якого вимагає діяльність уповноважених на це суб'єктів, вони спрямовані на з'ясування, зміну чи припинення прав і обов'язків чи на примушення до здійснення правових норм, тобто, на реалізацію правових норм відповідно до їх фактичного змісту [9, с.11–12].

Отже, форма і зміст знаходяться у цілісній залежності, ізолювати і відірвати поняття змісту та форми неможливо, оскільки їх логічна залежність виражає не тільки умови існування кожного з них, але й підкреслює їх значення у механізмі правового регулювання.

О.Ф. Шебанов розглядає зміст як сукупність елементів, сторін, зв'язків, відносин, які утворюють предмет, явище, де форма – це

організація структури змісту, спосіб існування, прояв, вираження змісту. Нема змісту без форми, як нема форми без змісту; вони взаємопов'язані і існують тільки у цьому взаємозв'язку. Але їх неможливо «абсолютизувати», а необхідно розглядати у зв'язку з місцем даного явища, процесу в загальній системі явищ, процесів, у зв'язку з конкретно-історичними умовами [10, с.12]. Точно виразити та з'ясувати зміст і форму права, як одного, так і іншого суспільного явища, можна тільки за допомогою розкриття їх зв'язку з іншими якостями права, насамперед з його сутністю [10, с.15].

Наукова робота В.В. Лазарева присвячена ефективності правозастосовчих актів, але у розділі книги «Содержание и форма правоприменительных актов» він зазначає, що усякий предмет, усяке явище як у природі, так і в суспільстві має свій зміст і форму. Вчений зазначає, що визначним фактором у категоріях діалектичного матеріалізму є зміст, де форма є активною впливовою засадою по відношенню до змісту. На певному часовому етапі між формою і змістом виникають суперечки, які є одними з джерел розвитку і вдосконалення предмета, процесу, явища [11, с.27]. В.В. Лазарев вказує на багатогранність видів правозастосовчих актів як за змістом, так і за формою. Ці висловлювання, на нашу думку, можна перенести й на процесуальні акти-документи з цивільних справ.

Процесуальні акти-документи виконують різноманітні функції. Найбільш суттєвою є їх функція своєрідних юридичних фактів, за якою вони визначають весь рух розгляду юридичної справи з моменту її надходження до суду до закінчення справи і встановлення юридичних наслідків.

Незважаючи на використання форми і змісту процесуального документа у цивільному законодавстві і юридичній літературі, конструкція їх взаємозв'язку не є достатньо розкритою. Існуючі посібники значно застаріли та їх зміст в основному зводиться лише до скла-

дання зразків процесуальних документів. Отже, розглядаючи ці поняття, необхідно поставити питання, чи не суперечать у цивільному процесі між собою процесуальна форма і зміст кожного з цивільних процесуальних актів-документів, чи завжди вони відповідають одне одному за своїм призначенням. Як зазначав В.Н. Шпілев, між внутрішньою і зовнішньою формами є складний діалектичний зв'язок [12, с.122].

Цей зв'язок між ними полягає у тому, що вони знаходяться у єдності: одне не існує без іншого. Якщо позовна заява подається до суду, вона повинна мати не тільки правильно оформлену письмову форму, реквізити, а й аргументацію правових висновків, зважаючи на правильність застосування норм матеріального права. Додержання процесуальної форми і змісту позовної заяви є однією з обов'язкових вимог цивільно-процесуального законодавства, що забезпечує прийняття суддею заяви та відкриття ним провадження у справі.

Таким чином, застосування форми і змісту процесуального документа веде до відповідних процесуальних дій, які відображаються на результаті розгляду судової справи. І у цьому випадку головним є те, щоб форма не суперечила змісту. Тільки тоді, на нашу думку, форма і зміст процесуального акта-документа є законною гарантією вирішення справи для усіх осіб, які беруть участь у справі. Використання і вдосконалення у судочинстві процесуальних актів-документів, які не будуть суперечити своїй внутрішній і зовнішній формі, сприятимуть якісному розвитку цивільного судочинства, компетенції судів, правам і обов'язкам усіх осіб, які беруть участь у справі, державній волі.

З огляду на зазначене, можна сформулювати поняття *письмової процесуальної форми акта-документа* – це встановлений законом порядок оформлення процесуальних дій, який регулює вимоги до складу реквізитів, послідовності їх викладення і розта-

шування у документі, вимоги до змісту його тексту, а також наслідки недодержання даного порядку.

Це поняття, на наш погляд, дає змогу закріпити і виділити такий важливий елемент у системі процесуальної діяльності, як письмова форма процесуального документа, якій до сьогодні не приділялось належної уваги. Здійснення фіксування цивільного процесу є результатом правової форми діяльності і невід'ємною частиною цивільного судочинства.

Таким чином, можна сформулювати загальні ознаки процесуального акта-документа:

- 1) має офіційний характер;
- 2) має спосіб вираження і закріплення (технічний, машинописний, письмовий);
- 3) не має єдиної письмової процесуальної форми і змісту документа, все залежить від значення конкретного процесуального акта-документа (функціонального призначення);
- 4) письмова форма і зміст процесуального акта-документа знаходяться у цілісній залежності одне від одного;
- 5) зміст процесуального акта-документа залежить від норми, яка застосовується у певній стадії цивільного процесу;
- 6) письмові процесуальні форми актів-документів суворо зумовлені діями учасників процесу і закріплені у законі.

На нашу думку, узагальнення цих шістьох ознак процесуального акта-документа дасть можливість визначити поняття цивільного процесуального акта-документа. Отже, процесуальний документ є одним із головних елементів у структурі цивільно-процесуальної форми, за допомогою якого здійснюється вираження судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кройтор В. А. Складання процесуальних документів з цивільних справ / Кройтор В. А., Перунова О. М., Фролов М. М., Сабейко Л. В., Сліпченко О. І., Ясинок М. М. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. – 48 с.

2. Юридическая процессуальная форма: теория и практика / под общ. ред. чл.-кор. АН УССР П. Е. Недбайло и д-ра юрид. наук В. М. Горшенева. – М. : Юрид. лит., 1976. – 280 с.

3. Цивільне процесуальне право України / за ред. В. В. Комарова. – Харків : Основа, 1992. – 580 с.

4. Цивільне процесуальне право України / за ред. В. В. Комарова. – Харків : Право, 1999. – 580 с.

5. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / М. М. Ясинок. – Харків, 2004. – 20 с.

6. Корж А. В. Документація право ділової форми : навч. посібник: лекції та зразки документів / Корж А. В. ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. акад. внутр. справ України. – Київ, 2002. – 231 с.

7. Комаров В. В. Проблемы науки гражданского процессуального права / Комаров В. В., Бигун В. А., Боранкова В. В. и др. ; под ред. В. В. Комарова ; Академия правовых наук Украины ; Нац. юрид. академия Украины им. Ярослава Мудрого. – Харьков : Право, 2002. – 439 с.

8. Чечина Н. А. Норма права и судебное решение / Чечина Н. А. – Л. : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1961. – 78 с.

9. Мельников Ю. И. Природа и содержание норм процессуального права в социалистическом обществе : учеб. пособие / Мельников Ю. И. – Ярославль : Ярославльск. гос. ун-т, 1976. – 116 с.

10. Шебанов А. Ф. Нормативные акты советского государства : лекции юрид. факультета / Шебанов А. Ф. – Москва : Изд-во Московск. ун-та, 1956. – 390 с.

11. Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов / Лазарев В. В. – Казань : Изд-во Казанск. ун-та, 1975. – 207 с.

12. Шпилев В. Н. Содержание и форма уголовного судопроизводства / Шпилев В. Н. – Минск : Изд-во БГУ, 1974. – 143 с.

Перунова О. М. Ознаки процесуальних актів-документів з цивільних справ / О. М. Перунова // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 346–351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_61.pdf

Проведений аналіз документування в цивільному судочинстві, яке охоплює всі аспекти судової діяльності. Розглянуті такі категорії, як «форма» і «зміст» процесуального акта-документа. Проаналізована залежність форми і змісту процесуального документа одне від одного, що веде до відповідних процесуальних дій, які відображаються на результаті розгляду судової справи. Сформульоване поняття письмової процесуальної форми акта-документа, яке дає змогу закріпити і виділити важливий елемент у системі процесуальної діяльності, а саме здійснення фіксування цивільного процесу. Сформульовані загальні ознаки процесуального акта-документа, що у майбутньому дали можливість визначити поняття цивільного процесуального акта-документа.

Перунова Е.Н. Признаки процессуальных актов-документов по гражданским делам

Проведен анализ документирования в гражданском судопроизводстве, которое охватывает все аспекты судебной деятельности. Рассмотрены такие категории, как «форма» и «содержание» процессуального акта-документа. Проанализирована зависимость формы и содержания процессуального документа друг от друга, что ведет к соответствующим процессуальным действиям, которые отображаются на результате рассмотрения судебного дела. Сформулировано понятие письменной процессуальной формы акта-документа, которое позволяет закрепить и выделить важный элемент в системе процессуальной деятельности, а именно осуществление фиксирования гражданского процесса. Сформулированы общие признаки процессуального акта-документа, которые в будущем позволили определить понятие гражданского процессуального акта-документа.

Perunova E.N. Signs of Legal Process Documents in Civil Cases

The documenting analysis in civil legal proceedings which covers all aspects of judicial activity was carried out. Such categories, as «form» and «content» of the procedural act-document are considered. Dependence of form and content of the juridical document from each other is analyzed, that conducts to the corresponding procedural actions, which are displayed on result of consideration of lawsuit. The concept of the act-document written juridical form is formulated, that allows fixing and allocating an important element in system of procedural activity, namely carrying out of civil process fixation. The general signs of the procedural act-document are formulated, which allowed defining in future the concept of the civil procedural act-document.